

HARBIY XIZMATCHI AXLOQIY-RUHIY HOLATINING PSIXOLOGIK TAHLILI

Ashurmatov Muzaffar Komilovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi katta ilmiy xodimi

E-mail: muzaffarashurmatov6@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada harbiy xizmatchi shaxsining axloqiy-ruhiy holati, uning psixologik nuqtai nazardan tushunchalari haqida fikrlar bayon etilgan. Shuningdek, mamlakat mudofaa va xavfsizligining negizi bo'lgan Qurolli Kuchlar harbiy xizmatchilarining axloqiy-ruhiy holatiga ta'sir etuvchi psixologik omillarni aniqlash masalalari ilmiy-amaliy tahlil etilgan.

KALIT SO'ZLAR: *axloqiy-ruhiy holat, psixologik holat, jangovar omil, psixologik omil, tashqi omil, ichki omil, ijtimoiy-ruhiy vaziyat, metod.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МОРАЛЬНО- ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

АННОТАЦИЯ

В данной статье описывается морально-духовное состояние военнослужащего и его понятия с психологической точки зрения. Также был проведен научно-практический анализ вопросов выявления психологических факторов, влияющих на морально-духовное состояние военнослужащих вооруженных сил, являющихся залами обороны и безопасности страны.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *морально-психологическое состояние, психологическое состояние, психологический фактор, внешний фактор, внутренний фактор, социально-духовная ситуация, метод.*

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE MORAL AND PSYCHOLOGICAL STATE OF MILITARY PERSONNEL

ABSTRACT

This article describes the moral and spiritual state of a serviceman and his concepts from a psychological point of view. A scientific and practical analysis of the issues of identifying psychological factors affecting the moral and spiritual state of the servicemen of the armed forces, who are the halls of defense and security of the country, was also carried out.

KEY WORDS: *moral and psychological state, psychological state, psychological factor, external factor, internal factor, socio-spiritual situation, method.*

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Dunyoda ro‘y berayotgan gibrid xarakterdagi qurolli to‘qnashuvlar tahlili bizdan Qurolli Kuchlarimizning jangovar harakatlar jarayonida ilgari amalda qo‘llanilmagan qurollardan foydalanadigan kuchlarga qarshi kurasha olish qobiliyatini oshirishni taqozo etmoqda [9].

Bugungi globallashuv va keskin raqobat davri, dunyoning turli nuqtalarida, Markaziy Osiyo mintaqasida yuz berayotgan qurolli mojaro va qarama-qarshiliklar, yangi tahdid va xatarlar oldimizga kechiktirib bo‘lmaydigan dolzarb vazifalarni qo‘ymoqda. Ana shunday g‘oyat mas‘uliyatli vaziyatda mamlakatimizda tinchlik va osoyishtalikni, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini kafolatlash hamda himoya qilishda Qurolli Kuchlarimiz, xavfsizlik va huquqni muhofaza qiluvchi idoralarning o‘rni va ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bu esa harbiy xizmatchilar axloqiy-ruhiy holatiga ta‘sir etuvchi psixologik omillarni aniqlashni talab etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / METHODS).

Harbiy xizmatchilar faoliyati davomida ularning axloqiy-ruhiy holariga turli xil omillar ta‘sir ko‘rsatadi. Harbiy-kasbiy faoliyat doirasidagi vazifalarni bajarish davomida harbiy xizmatchilarning mustahkam va barqaror axloqiy-ruhiy holatini ta‘minlash uchun shaxsiy tarkibga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash va ularga qarshi tegishli chora-tadbirlarni qo‘llash lozimdir. Harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy holatini o‘rganish va unga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash bo‘yicha bir qancha ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi mamlakatlari olimlaridan S.Zavyalov, P.Shitov, S.Voronsov, V.Utkin, G.V.Lavrentev, V.F.Misyur va boshqalar tomonidan harbiy bo‘linmalarda psixologik ishlarni tashkil etish va harbiy kadrlarni tayyorlashning tashkiliy, huquqiy, g‘oyaviy, institutsional asoslari tadqiq etilgan.

Xorij olimlaridan Clarke A.M., Frakes J.T., D.Duglas, M.I.Drepa va boshqalarning tadqiqotlarida harbiy kontingent psixologik holatini o‘rganish va baholash bilan birga jangovar harakatlarga psixologik tayyorlashning ayrim jihatlariga to‘xtalib o‘tilgan.

O‘zbekistonlik olimlardan R.Samarov, A.Ergashev, S.S.Abdurayimov, L.U.Ravshanov, Z.SH.Alimardonov, F.T.Shermatov, A.A.Saidov va boshqalar harbiy xizmatchilarni tayyorlash bo‘yicha axborot-psixologik, axloqiy-ruhiy kabi omillarga e‘tibor qaratib, ilmiy izlanishlarini amalga oshirishgan.

Barcha zamonlarda ham jangchining ruhiy jihatdan chiniqqanligi hamda jangovar vaziyatning ruhiy ta‘siriga chidamliligi g‘alabani qo‘lga kiritishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan. Shu sababli, harbiy sarkardalar va mutaxassislar tomonidan jangchilarning axloqiy-ruhiy holatiga ta‘sir etuvchi omillarni o‘rganib tahlil

etib borishgan. Jumladan, Yuliy sezar, Karfagen, Demokrit, Aristotel, Platon, Plutarx, Evripid, Fukidid va boshqalar, aynan axloqiy-ruhiy omildan oqilona foydalanish, jangni muvaffaqiyatli o'tishini va g'alabaga erishishni belgilab beradi va kam sonli armiya o'zidan afzallikka ega bo'lgan qo'shin ustidan g'alaba qozonadi – deb hisoblashgan. Platon yaxshi askar harakatchan, qurolini a'lo darajada ishlata olishi, jangda g'alaba uchun kurasha olishi, keng dunyoqarashga ega bo'lishi lozim deb hisoblasa, Ksenofontning fikriga ko'ra, ideal jangchi ideal ta'lim-tarbiya tizimida shakllanadi [1]. Florensiyalik N.Makiavelli “axloqiylik va vijdonlilik armiyani qudratli qiladi” deb aytgan [10]. Tashbuskorlik, fahmlilik, topqirlik, jangda oqilona harakat qilish, har bir askar o'z vazifasini bilishi, do'stlik, o'zaro yordam, o'zing halok bo'lsang ham do'stingga yordam qil, askar to'g'risida qayg'urish, uning insoniy qadriyatini hurmat qilish – A.Suvorovning askarni axloqiy va ruhiy jihatdan tarbiyalash bo'yicha yondashuvini tashkil qilgan [11].

Bugungi kunga kelib harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy holati va unga ta'sir etuvchi psixologik omillar to'g'risida turli qarashlar mavjud. Jumladan, V.A. Ganzen axloqiy-ruhiy holatni murakkab, yaxlit, yarim funksional va yarim tizimli hodisa sifatida tushunadi [2].

N.D. Levitov axloqiy-ruhiy holatni maxsus psixologik tushuncha sifatida quyidagicha ta'riflaydi: “... insonning holati va psixik xususiyatlaridan oldin aks ettirilgan ob'yektlar va hodisalarga bog'liq ravishda aqliy jarayonlarning o'ziga xos yo'nalishini ko'rsatadigan ma'lum vaqt davomida aqliy faoliyatning yaxlit xarakteristikasi”. 1964 yilda N.D. Levitovning “Insonning psixik holati to'g'risida” kitobi nashr etilganidan keyin, “axloqiy-ruhiy holat” atamasi keng qo'llanila boshlandi.

A.G. Maklakov ta'kidlashicha, ruhiy jarayonlarsiz hech qanday psixologik holatlar bo'lishi mumkin emas. Ruhiy jarayonlar kabi, psixologik holatlar ham boshlanishi va oxiri bor. Ammo psixologik holat yanada to'liq va barqarordir [3].

Bundan tashqari, V.N. Myasishchev axloqiy-ruhiy holatlar shaxsning individual xususiyatlari bilan bog'liqligini ko'rsatadi [4].

Yu.Ye. Sosnovikova tomonidan shaxsning axloqiy-ruhiy holati ma'lum bir intensivlikka ega va ma'lum bir vaqt ichida insonning atrof-muhitdagi muvozanat darajasini ifodalovchi ruhiyatning barcha tarkibiy qismlarining nisbatan barqaror, aniq nisbati sifatida belgilanadi [5].

Zamonaviy harbiy mojaralarda harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy holatiga ta'sir ko'rsatuvchi quyidagi omillar aniqlangan:

➤ harbiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy, ma'naviy-axloqiy, harbiy-tashkiliy va boshqa xarakterga ega hodisalar;

➤ harbiy xizmatchilarning shaxsiy va psixologik tavsiflarining mazmuni, ularning qadriyatlarini yoʻnalganligi, ularda ustuvor boʻlgan qiziqish va intilishlar, hayotiy maqsadlar, mavjud boʻlgan kasbiy va hayotiy tajriba;

- harbiy jamoalardagi ijtimoiy-ruhiy vaziyat;
- jangovar (ekstremal) vaziyatning xususiyati va sharoitlari;
- harbiy boʻlinmalarni boshqarish xususiyatlari.

Bundan tashqari harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy holatiga taʼsir etuvchi psixologik omillar qatoriga ularning kasbiy yoʻnalganligini ham kiritish muhimdir. Chunki inson oʻzidagi hoxish va istaklariga mos tushadigan faoliyat turi bilan shugʻullansa ana shundagina kam vaqt ichida yuksak natijalarga erishadi. Harbiy xizmatchilarning kasbiy yoʻnalganligini aniqlash maqsadida, biz Ye.Klimovning “Shaxsning kasbiy yoʻnalganligini aniqlash” soʻrovnomasidan foydalandik. Ushbu usul yordamida harbiy xizmatchilarning turli kasb sohalariga moyilligini aniqlash mumkin. Soʻrovnomaga asosan barcha kasblar 5 ta asosiy toifaga ajratilgan, yaʼni:

1. «**Inson — Tabiat**» — oʻsimliklar, hayvonlar va oʻrmon xoʻjaligi bilan bogʻliq boʻlgan barcha kasblar (harbiy ekologiya (ximiklar), kinolog, otboqar, ichki taʼminot boʻlinmasi boshligʻi, veterenar va boshqalar);

2. «**Inson — Texnika**» — texnika bilan bogʻliq kasblar (razvedchik, kartograf, haydovchi, uchuvchi, operator, sozlovchi, muhandis, mehanik, texnik va boshqalar);

3. «**Inson — Inson**» — odamlarga xizmat koʻrsatish, oʻzaro muloqot qilish bilan bogʻliq kasblar (shaxsiy tarkib bilan ishlovchi komandirlar, guruh komandiri, boʻlinma komandiri, hisob komandiri va boshqalar);

4. «**Inson — Belgilar tizimi**» — hisob-kitob, raqamlar va harflar bilan bogʻliq boʻlgan, shu jumladan musiqa sohasidagi kasblar (razvedkachi, kartograf, hisobchi, ombor boshligʻi, moliya xizmati, xizmat boshliqlari);

5. «**Inson — tasviriy dunyo**» — barcha ijodiy kasblar (klub boshligʻi, shaxsiy tarkib bilan ishlaydigan komandirlar va boshqalar).

Ushbu kasb tizimlarining har biri oʻz ichiga maʼlum kasblarni olgan boʻlib, inson ularning maʼlum turi bilan albatta faoliyat olib boradi. Baʼzida bittadan ortiq kasblar bilan ham shugʻullanish mumkin. Tekshiriluvchi har bir qator boʻyicha ikki tasdiqdan birini tanlashi (**a** yoki **b** ni) va javob varaqasida tanlangan javob katagiga «+» belgisini qoʻyishi kerak. Har bir ustun boʻyicha yigʻilgan «+» soniga koʻra tekshiriluvchining qaysi sohaga moyilligi aniqlanadi. Mazkur usulni individual yoki guruh shaklda oʻtkazish mumkin.

NATIJALAR (PEZYJTATY / RESULTS).

Harbiy xizmatchilarning jangovar xulqiga ijtimoiy, jangovar, jismoniy va ruhiy (psixologik) omillar turli vaqtda, turli kuch bilan turlicha taʼsir koʻrsatadi. Bu yuzaga kelgan vaziyat va uning oʻzgarish dinamikasi, mavjud sharoit va harbiy xizmatchilarning joriy

holatiga bog'liq bo'ladi. Umuman olganda, harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy holatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni ikkiga bo'lib ko'rsatish mumkin.

Tashqi omillar:

ijtimoiy omillar – jangovar holatda harbiy xizmatchilarga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi, chunki ularning xulqi keng ijtimoiy dalillar va mustahkam jangovar ko'rsatmalar asosida shakllanadi;

jangovar omillar – jangda harbiy xizmatchilar xulqi va holatini belgilovchi u yoki bu qarshilik ko'rsatishning keng doiradagi o'zgaruvchanligi;

ekologik-ergonomik omillar – tashqi (tabiiy-geografik, ob-havo va iqlimiy, texnik-texnologik) sharoitlar va jangovar faoliyat tartibi (to'qnashishning davom etish muddati, tartibi, tezligi, jangovar texnika va qurollarning qulayligi va h.k.lar)ning o'ziga xosligini qarshi kurashayotgan tomonlarning ruhiy holatiga ta'sir ko'rsatishini aks ettiradi.

Ichki omillar:

jismoniy omillar – harbiy xizmatchilar jangovar vazifani bajarish davomida duch kelishi mumkin bo'lgan har qanday jismoniy zo'riqishlarga bardoshlilikini belgilaydi.

psixologik (ruhiy) omillar – shaxsni yo'nalganligi, xarakteri, idroki, irodasi, tuyg'usi, qobiliyatini o'ziga xosligini o'z ichiga oladi [6].

Harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy holatiga ta'sir etuvchi psixologik omillar yuzasidan olib borilgan izlanishlar harbiy xizmatchining kasbiy yo'nalganligini aniqlash orqali ularning kasbiy muvaffaqiyatini ta'minlash mumkinligini ko'rsatdi. Buning uchun Ye.Klimovning "Shaxsning kasbiy yo'nalganligini aniqlash" so'rovnomasi yordamida harbiy xizmatchilar bilan psixologik tadqiqotlar o'tkazildi. Tadqiqot natijalarini 1-jadvalda keltiramiz.

1-jadval

Harbiy xizmatchilarning kasbga yo'nalganligi natijalari

t\r	Kasblar toifasi	Natijalar	Foiz (%)
1.	Inson - tabiat	3	15
2.	Inson - texnika	11	55
3.	Inson - inson	3	15
4.	Inson - belgilar tizimi	2	10
5.	Inson - tasviriy dunyo	1	5

Jadval natijalaridan shu ma'lumki, Inson - texnika toifasiga yo'nalgan (55%) harbiy xizmatchilarning xizmat faoliyati aynan texnikalar bevosita bog'liq bo'lib ushbu harbiy xizmatchilar o'z kasbni maqsadli tanlagan va muhimi ularning individual psixologik xususiyatlari ular tanlagan ixtisoslikka mos tushadi. Garchi, tadqiqotda

kuzatuv guruhi sifatida 20 nafar harbiy xizmatchilar tanlangan bo'lsada, harbiy omilni o'ziga xos jihati hamda tadqiqotimiz davomida olingan natijalarning tahlili maqsadli kechishini ta'minlash uchun ularning xizmat faoliyati davimida erishgan natijalarini ham hisobga olib o'tdik.

Tadqiqotda qatnashganlarning 15% - "Inson – inson" va 15% - "Inson – tabiat" tipiga mosligi aniqlandi. Bu ko'rsatkich harbiy xizmatni tashkil etish uchun amaliy ahamiyat kasb etib, jamoaning ma'naviy-ruhiy muhitiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan birga, jangovar qurol va texnikalardan foydalanishda qiyinchiliklar kuzatilishini bildiradi. Bu ko'rsatkich o'z navbatida, harbiy jamoaning jangovar tayyorgarligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Negaki, ular boshqa harbiy xizmatchilar va tabiatning inson uchun qay darajada muhimligini bilsalarda, ammo jangovar bilimlarni amaliyotda qo'llashda qiyinchiliklar sezadilar.

Tadqiqotda qatnashgan harbiy xizmatchilarning 5% - "Inson – tasviriy dunyo" majmuasiga mos tushishi aniqlandi. Ularni jangovar va maxsus tayyorgarligi ham pastligi "Jangovar tayyorgarlik hisobini yuritish jurnali"ni o'rganish davomida ham aniqlandi.

MUHOAKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION).

Harbiy xizmatchilar-ning axloqiy-ruhiy holatiga ta'sir etuvchi psixologik omillarni o'rganish davomida axloqiy-ruhiy holatni ifodalash asosini shaxsning psixologik holati tashkil etishi aniqlandi. Bundan kelib chiqib harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy holatini ularning psixologik holati sifatida talqin etish maqsadga muvofiqdir. Ya'ni, harbiy xizmatchilarning psixologik (axloqiy-ruhiy) holati – vaziyatning turli jangovar va ekstremal sharoitlarida ularga yuklatilgan vazifalarning muvaffaqiyatli bajarilishini ta'minlay olish darajasi bilan belgilanadi [8]. Bunda axloqiy-ruhiy holatga ta'sir etuvchi psixologik omillar birlamchi ahamiyatga egadir.

Shuningdek, harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy holatiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashda qisqa vaqt ichida tezkor ma'lumotlar olish talab etishini hisobga olib tadqiqot olib borishning turli metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda psixologik tadqiqotlarni olib borishda keng tarqalgan samarali metodlardan biri test metodi bo'lib bunda harbiy xizmatchilarning aqliy o'sishini, qobiliyatini, irodaviy sifatleri va boshqa individual psixik xususiyatlarini tekshirishda qo'llaniladigan qisqa masala, topshiriq, misol, jumboq, syujetli rasm yoki shaklni farqlay olishlari aniqlanadi. Bunday testlar odatda, harbiy xizmatchilarning qanday mutaxassislikni egallashi mumkinligini, kasbga yaroqliligi yoki yaroqsizligi, qobiliyatlarini aniqlashda va harbiy xizmatchilarni saralashda keng qo'llaniladi. Test metodining samaradorligi uning ilmiylik darajasiga, tekshiruvchining mahoratiga, yig'ilgan psixologik ma'lumotlarning ob'yektivligi hamda ularni ilmiy tahlil qila bilishga bog'liqdir. Test metodi yordamida ma'lum vaqt ichida ko'p sonli harbiy

xizmatchilarning tanlangan axloqiy-ruhiy sifatlarini va ularning psixologik xususiyatlarini aniqlash mumkin [7].

Bu o'z navbatida harbiy xizmatchiga nisbatan to'g'ri xulosa chiqarishga asos bo'ladi. Bundan tashqari test metodini o'tkazish jarayonida harbiy xizmatchiga boshqa tashqi ta'sirlarning bo'lmasligi ularning o'z fikrlarini ochiq bildirishi va o'zini ko'proq namoyon etishini ta'minlaydi. Lekin, test metodi yordamida so'rovnomalarni o'tkazish vaqti va joyi maqsadga muvofiq tanlanmasa harbiy xizmatchilarning joriy holati ularning asl xususiyatlarini o'zgacha namoyon etishlariga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari o'tkazilgan testlarning natijalarini ishlab chiqish uchun shu yo'nalishdagi maxsus mutaxassis talab qilinadi. Test metodining eng ko'p tarqalgan turlaridan biri bu so'rovnomalar o'tkazishdir. Birgina so'rovnoma orqali shaxsning bir nechta ruhiy xususiyatlarini aniqlash mumkin. Aynan shuning uchun ham harbiy xizmatchilarning kasbiy yo'nalganligini aniqlashda Ye. Klimovning so'rovnomasi qo'llanildi.

Ushbu metodlar yordamida biz harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy holatini bevosita o'rganishimiz mumkin. Lekin olingan ma'lumotlar va qilingan xulosalar birlamchi xususiyatga ega bo'lib, vaziyat keskinlashganda yoki jangovar vaziyatlarda harbiy xizmatchilarning axloqiy-ruhiy holatiga ta'sir etuvchi omillarning oqibatlari shaxsiy tarkibda uning axloqiy-ruhiy holatining boshqa ko'rinishlarini ham namoyon etadi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni ta'kidlash lozimki, har qanday holatda ham harbiy xizmatchilar axloqiy-ruhiy holatiga turli omillar ta'sir ko'rsatib, psixologik omillarning bu jarayondagi o'rni va ahamiyati yaqqol ifodalanadi. Zero, jangda muvaffaqiyat garovi bo'lib, zamonaviy qurol-aslaha va harbiy texnika emas, harbiy xizmatchilarning mustahkam ruhiy holati va irodaviy kuch xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

Kitoblar

1. Всемирная история войн. - Минск: «Харвест», 2004. С. 352 – 359
2. Ганзен В.А. Системные описания в психологии. - Л., 1984. - 156 с
3. Маклаков А.Г. Общая психология. - СПб.: Питер, 2002. - С.324-329.
4. Мясищев В.Н. Основные проблемы и современное состояние психологии отношений человека // Психологическая наука в СССР. - Т.2. - М., 1960. - С.98-111.
5. Сосновикова Ю.Е. Психические состояния человека, их классификация и диагностика. - Горький, 1975.с-62
6. В.Бархаев Психолого-педагогические аспекты управления подразделением в боевой обстановке // М: Военный университет – 2005.
7. Ғозиев Э. Умумий психология . Ўзбекистон Файласуфлари миллий жамияти нашриёти Тошкент 2010. б-52.

Jurnallar

8. Ashurmatov M.K. Mudofaa va xavfsizlikni ta'minlashda harbiy xizmatchilar barqaror psixologik holatining ahamiyati // O'zbekiston Milliy Universiteti Xabarлари. 2023, (1/2). – В 69-71.

Vebsayt

9. SH.M.Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganining 31 yilligi munosabati bilan Vatan himoyachilariga bayram tabrigi. URL: <https://aniq.uz/yangiliklar/uzbekiston-respublikasi-qurolli-kuchlari-tashkil-etilgani-ning-31-yilligi-munosabati-bilan-vatan-himoyachilariga-bayram-tabrigi>
10. Н.Макиавелли Военное искусство.URL: <http://militera.lib.ru/science/macciaveli/index.html>.
11. А.Суворов Наука Побеждать. URL: http://www.100bestbooks.ru/files/SuvorovNauka_pobezhdad.pdf.